

Yayına Hazırlayanlar
MEHMET FATİH USLU - FATİH ALTUĞ
Tanzimat ve Edebiyat

İş Bankası Kültür Yayınları, 2014-2020 (2 baskı)

İletişim Yayınları 3589 • Edebiyat Eleştirisi 82

ISBN-13: 978-975-05-3871-1

© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2025, İstanbul

EDITÖR Emre Bayın

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Funda Dörtkaş

DİZİN Berkay Üzüm, Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Yayına Hazırlayanlar
MEHMET FATİH USLU - FATİH ALTUĞ

Tanzimat ve Edebiyat

Osmanlı İstanbul'nda
Modern Edebi Kültür

İÇİNDEKİLER

YENİ BASKI VESİLESİYLE

MEHMET FATİH USLU - FATİH ALTUĞ7

Sunuş

MEHMET FATİH USLU - FATİH ALTUĞ11

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)

JOHANN STRAUSS19

19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yaban(cı)lık ve Din

FATİH ALTUĞ 67

Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar Üzerine

MURAT CANKARA109

Milletler ve Osmanlıca: Osmanlı Rumlarının Osmanlı Edebiyatına Katkısı (19. ve 20. Yüzyıllar)

JOHANN STRAUSS127

Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca Başyapıtı

Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş

ya da “İki Kelise Arasında Bînamaz” Olmak

ŞEHNÂZ ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK171

19. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Tarihsel Dram ve Kamusal Alan

MEHMET FATİH USLU201

**19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları Dergisi*
(1858-1862)**

HÜSEYİN MEVSİM217

Diasporadaki Fars Edebiyatı: İstanbul 1865-1895

CHRISTOPHE BALAY231

Yeniden Yazım Olarak Tefrika Roman: Ladino Edebiyatı Örneği

OLGA BOROVAYA241

Bölücü Bir Edebiyat mı Bölünmüş Bir Edebiyat mı?:

Geç Osmanlı Dönemi Kürt Edebiyat(lar)ı

ÖMER FARUK YEKDEŞ - SERVET ERDEM279

Gave: Şemseddin Sami'den Osmanlı Tiyatrosunu

Politikleştirme Yolunda Özgün Bir Girişim

FIRAT GÜLLÜ305

Şemseddin Sami Frashëri'nin Bazı Metinlerinde

Arnavut ve Türk "Biz"inin İnşasına Katkıda Bulunan

Otoktonluk ve Köken Mitleri

BÜLENT BİLMEZ327

Hassun ve Şidyâk: 19. Yüzyılın Ortasında

İstanbul'da Yazarlık ve Hayat Mücadelesi

AMİ AYALON359

El Cevaib Matbaası ve 19. Yüzyılda Arapça Yazmaların

Basımı ve Aktarımı

GEOFFREY J. ROPER373

Bedros Turyan'ın Şiirinde Kişisel Trajedi ve Kültürel Arkaplan

BOĞOS LEVON ZEKİYAN387

"Batı"nın Çevrilmesini "Medeniyet" Odağıyla Yeniden Okumak:

Tanzimat Dönemi/Sonrası Çeviriler

ve "Çekinceli" Cesur Çevirmenler

AYŞE BANU KARADAĞ407

KAYNAKÇA425

YAZARLAR463

KAVRAM DİZİNİ467

İSİM DİZİNİ475

YENİ BASKI VESİLESİYLE

MEHMET FATİH USLU

FATİH ALTUĞ

Tanzimat ve Edebiyat 2014'te ilk yayımlandığında Osmanlı-Türkiye edebiyat çalışmaları alanında yeni bir yönelimi işaret ediyordu. O güne kadar, Osmanlı içinde, özellikle de İstanbul'da filiz vermiş modern edebiyat tecrübeleri ulusal tarihlerin içinden değerlendirilmiş, ulus edebiyatların kök deneyimleri olarak hikâye edilmişti. Ama İstanbul'un kültür sahnesine baktığınızda bu edebiyatların sadece kardeş-benzer şeyler yaşadıklarını değil; bir düzeyde de olsa birbirine temas ettiğini, birbirini etkilediğini hatta dönüştürdüğünü görüyordunuz. İşte bu yeni yönelim, söz konusu çoğul karşılaşmalar alanını anlama çabasının ifadesiydi. Buradaki etkileşimlere, koşutluklara, alışverişlere vs. bakarak önümüzdeki karmaşık resmi daha iyi anlamamızı sağlayacak bir "Osmanlı edebiyatları alanı" paradigması ortaya koyulabilir miydi? Osmanlı İstanbul'unda ortaya çıkan kültür dünyası farklı dillerin ve alfabelerin iç içe geçtiği bir karşılaştırmalı edebiyat tecrübesi olarak okunabilir miydi? Ulus-edebiyat perspektifinin görünmez kıldığı, hatta bazen tarihten sildiği edebi alanlar yeniden sahneye getirildiğinde hakim paradigma karşısında verimli bir eleştirel konum üretilebilir miydi?

Bu yeni yönelimin ve ilham ettiği soruların tesirinde, on yılda pek çok yeni yayın yapıldı. Bugün örneğin Ermeni harfli Türkçe ve Karamanlica metinler bakımından bilgimiz ve kavrayışımız on yıl öncesine göre çok daha ileri bir noktada. İstanbul'da üretilen Ermenice, Yunanca, Arapça, Farsça, Kürtçe, Bulgarca ve diğer dillerdeki edebiyat metinlerine ve süreli yayınlara dair de hatırı sayılır sayıda yayın yapıldı. Uluslararası ve ulusal akademik literatürde bu kitapta işaret ettiğimiz imkânlar son on yılda daha çok tartışılır oldu. Eleştirel denemelerde, tezlerde, monografilerde, akade-

mik incelemelerde bu türden tartışmalara girişirken yazarlar *Tanzimat ve Edebiyat* ile diyalog kurdular. İstanbul'un ve başka Osmanlı şehirlerinin dilsel ve edebi çeşitliliğini keşfetmek, anlamak ve kavramak için gerekli dilsel becerileri edinmeye gayret eden, teorik donanımını zenginleştiren genç bir araştırmacı kuşağı yetişti / yetişiyor.

Tüm bu olumlu gelişmelerin kıymetini bilmekle birlikte, henüz kat edilmiş imkânların da olduğunu söylemeliyiz. Belirli bir dildeki ya da o dilin belirli bir alfabesindeki edebî üretimi keşfetmeye yönelik çalışmalar artsa da bu edebiyatları yan yana, iç içe, etkileşim ya da gerilim hâlinde ele alan daha kuşatıcı ve çaprazlama çalışmalar konusunda yeterince yol alamadık. Auerbach'ın *Mimesis*'i İstanbul'da yazmasından yola çıkarak İstanbul'u karşılaştırmalı edebiyatın doğumunda asli bir konuma yerleştiren araştırmalar olmakla beraber İstanbul'un karşılaştırmalı edebiyat bakımından benzeri az bulunur bir zenginlikte olmasını henüz yeterince keşfedip kavramsallaştıramadık. Halbuki, İstanbul'da yaşayan halklara mensup yazar, çevirmen ve yayıncıların eş zamanlı olarak bu şehirde farklı dil ve alfabelerde çeşit çeşit modern edebiyatları neşet ettirmeleri kendi başına hayli anlamlı olsa da; bu tecrübeler kümesi hem küresel edebiyat araştırmalarını inceltmek hem de günümüz Türkiye'sinin hâlihazırdaki gerilim ve tartışmalarını yeniden düşünmek için değerli bir potansiyel sunuyor.

Tanzimat ve Edebiyat'ın ilk baskısıyla eş zamanlı olarak dünya edebiyatı tartışmaları da şiddetlendi ve dünya edebiyatı ulusal ve karşılaştırmalı edebiyatların yanında, kısmen onları aşmaya da çalışan bir araştırma alanı olarak öne çıktı, kurumsallaştı. *Tanzimat ve Edebiyat*'ta işaret edilen ilişki ve gelişmeler, İngilizce ya da Fransızca merkezli olmayan, yalnızca küresel merkezlerde dolaşıma giren metin ve yazarlara odaklanmayan bir perspektifin gelişmesi için de olanaklar barındırıyor. Ulusu, küresel merkezleri, dünya çapında tedavülde olanı değil de bir şehri odağına alarak burada yan yana, iç içe ve ayrı ayrı şekillerde ortaya çıkan edebiyatları -ulusallık, emperyalik ve küreselliği de silmeden- ele alacak bir yaklaşım dünya edebiyatı tartışmaları bakımından da ufuk açıcı olacaktır. İstanbul'un bu türden dinamiklerini keşfedip kavramsallaştırma çabası, coğrafyamızın benzer şehirlerine yöneldiğinde ve orta vadede Asya'nın, Afrika'nın, Amerika'nın, Avrupa'nın aynı türden deneyimlere sahip şehirleri de odağa alındığında çok-merkezli ve heterojen bir dünya edebiyatı tasavvuru için epey bir yol kat etmiş olacağız.

Türk edebiyatı / Türkçe edebiyat tartışmasının bir kısırdöngüye vardığı, daha önemlisi Türkçe edebiyat demenin belirli kesimleri sosyal medyada linç kampanyası düzenleyecek kadar dehşete düşürdüğü koşullarda *Tanzimat ve Edebiyat* nüanslandırılmış ve katmanlı bir çağrıda bulunmaya devam

ediyor. Memlekette üretilen her bir edebiyata ve icra edilen her bir dile kulak veren, bu yan yanallığı bir imkân olarak gören, etkileşimin ve iç içeliğın artmasını temenni eden bu çağrı, hiçbir zaman pürüzsüz bir çoğulculuk anlayışını varsaymadı. Bu benzeri az bulunur deneyimin içerdığı çeşitlilik ve çoğulluktan memnun olmakla beraber on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda yürürlükte olan güç ilişkilerini, halklar, dinler, mezhepler, diller ve edebiyatlar arasındaki hiyerarşileri, edebiyatın tahakkümü meşrulaştırmak için araçlaştırılmasını da gündemimizde tuttuk. Bu bakımdan Osmanlı edebiyatları alanını paralellikleri, etkileşimleri kadar şiddeti, hiyerarşisi ve egemenlik biçimleriyle düşünmek de bu kitabın çağrısının aslı bir unsuru.

Dileriz *Tanzimat ve Edebiyat*'ın İletişim Yayınları'ndan çıkan bu yeni baskısı, buradaki çeşitli çağrılara kulak veren ve memleketin mevcut ve geçmiş dil ve edebiyatlarını tanımayı arzulayan yeni teşebbüslere, fikirlere, eserlere vesile olur. Bu esnada kitabın bu yeni baskısının hazırlanma sürecinde biz de bu meseleleri bir adım daha öteye taşıyacak ikinci bir cildi hazırlamaya karar verdik. Diller ve edebiyatlar arası etkileşimleri ve paralellikleri birlikte ele almaya özen gösterirken gerilimler ve şiddeti daha incelikle kavramsallaştırmaya çalışan, burada ele alınmayan dil, edebiyat ve yazarlara biraz daha alan açan, tüm bu çeşitlenmeyi cinsiyetlendiren, kadın yazarların bu etkileşim ve gerilimlerdeki konumlarını ihmal etmeyen bir ikinci cilt, umarız bu edebiyatlar karşısındaki sorumluluğumuzu bir nebze olsun yerine getirmemizi mümkün kılar.

Sunuş

MEHMET FATİH USLU

FATİH ALTUĞ

Osmanlı toplumunun son yüzyılında, daha önce tecrübe edilmemiş derece ve mahiyette dilsel ve edebi yakınlaşmalar, ortaklıklar, geçişler ve gerilimler meydana geldi. Osmanlı'nın tarihsel ve toplumsal dinamikleri ile Batı'nın siyasal, toplumsal ve edebi modernliğinin küreselleşmesi iç içe geçti. Bu süreçte, Osmanlı edebi failleri, farklı dillerde ya da aynı dilin içerisinde farklı harflerle ama benzer edebi türler, söylemler ve izlekler dolayısıyla yeni edebiyatlar oluşturmaya başladı.

Şüphesiz önceki dönemlerin Osmanlı toplumsal alanı, dilsel ve edebi geçişlerden, melezlenmelerden ve çatışmalardan münezzeh değildi; ancak son yüzyılda yaşanan tecrübe esnasında, bu çakışma ve çatışmalar ivmelenerek daha geniş alanlara ve kesimlere sirayet ediyor, bir yandan yerleşik klasik ve popüler edebiyatlar kesintiye uğruyor, diğer yandan bu edebiyatlardan bazı türsel, izleksel ve söylemsel öğeler yeni edebiyatların bünyesine katılıyordu.

Türkiye'de ve diğer Osmanlı-sonrası ulus-devletlerde, hâkim edebiyat söylemleri söz konusu edebiyat dinamiğini modern ulusal edebiyatlarının aşamalarından biri olarak kabul etti. Bu, tam da bu edebiyatın dinamiğinin bütünlüğünün ve çeşitliliğinin görmezden gelinmesi, özellikle seçilmiş örneklerin bağlamından koparılarak türdeşleştirilmesi demektir. Ya da belli bir dilsel tecrübenin, modern ulusal dilin bir önceki aşaması olarak düşünülmesi, onun diğer dillerle etkileşiminden arındırılarak kavranmaya çalışılması anlamına geliyordu. Dahası modern Türkçe edebiyat söyleminde yaygınlıkla ve kurumsallaşmış bir şekilde görüldüğü gibi, dilin Harf Devrimi öncesi serüveni dilin yazıldığı harflerden yalnızca birinden, Arap harf-

lerinden ibaret addediliyordu. Bu dilsel ve alfabetik indirgemeciliğe ulusal edebiyat kanonunun (mecellesinin) oluşumunda etnik ve dinsel ölçütlerin de yürürlüğe girmesi eklenince sözünü ettiğimiz edebiyat dinamiğinden eser kalmıyordu. Özellikle de dilsel, alfabetik, etnik ve dinsel olarak arada kalmış, ilerleyen süreçlerde herhangi bir bağlamda merkezileşememiş tecrübeler, örneğin Ermeni harfli Türkçe metinlerin ya da Karamanlıca metinlerin filizlendiği tecrübeler görünmezleştiriliyordu.

Son yıllarda, bu edebi tecrübeye ulusal edebiyat paradigmasının içinden bakmayan, dilsel ve edebi alışverişleri etraflıca keşfetmeye ve anlamlandırmaya çalışan yeni yaklaşımlar daha görünür olmaya başladı. Ulusal edebiyat paradigmasının imparatorluk edebiyatlarını kuşatmadaki zaafı daha belirginleşti. Bu kitapta da iki makalesi yer alan Johann Strauss'un ilham verici çalışmalarının öncülük ettiği bu süreçte Osmanlı edebiyatlarının modern serüveninin ortak veçhelerini, belli başlı figürlerini ele alan makaleler, kitaplar ve tezler yayımlanmaya ve hazırlanmaya başladı. Elinizdeki kitap da bu sürecin bir ürünü olarak oluştu: Kitaptaki makalelerin önemli bir kısmı ilk olarak, *Kritik* dergisinin Güz 2008 tarihli 2. sayısında yer alan ve editörlüğünü yaptığımız "Bir İmparatorluk Edebiyatı Olarak Tanzimat" dosyasında yayımlandı. Dağıtım olanakları düşünüldüğünde kayda değer bir ses getiren bu dosya ile modern Türkçe edebiyatta Tanzimat olarak adlandırılan dönemi modern bir imparatorluk edebiyatı olarak görmeyi denedik.

Önemli bir kısmına bu kitapta da yer verdiğimiz telif ve çeviri makaleleri bütüncül olarak değerlendirdiğimizde, "Bir İmparatorluk Edebiyatı Olarak Tanzimat" dosyası bize Osmanlı'nın son yüzyılında eşzamanlı işleyen iki eğilimin öne çıktığını gösterdi. Bir yandan farklı anadillerden, *millet*lerden, dinlerden, kökenlerden insanlar modern *Osmanlıca* edebiyatın oluşumuna katılıyorlardı; diğer yandan farklı dillerde, imparatorluğa nispetle daha dar kültürel kimliklere hitap eden, sonraları ulusal edebiyatların kısmen sahipleneceği edebiyatlar, modern Osmanlı edebiyatları oluşuyor ya da biçimleniyordu. Kozmopolitleştirici ve yerelleştirici süreçler yan yana yaşıyordu. Üstelik her iki süreç de hiyerarşiden ve çatışmadan azade değildi. Görünüşe göre 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yepyeni kesişimler, yakınsamalar ve çatışmalarla donanmış bir edebiyat ağı ortaya çıkmıştı. Osmanlı kamusal alanındaki dönüşümler, kişiler, cinsiyetler, topluluklar arası/ötesi karşılaşmalar, şehirleri bu edebiyat ağının daha yoğun bir şekilde vücut bulduğu zeminler haline getirmişti. Bu bakımdan İstanbul, değişik dillerde değişik modern edebiyat türlerinin ve mecralarının ilk örneklerinin yan yana ve eşzamanlı olarak verildiği bir mekân olarak daha da öne çıkıyordu. İstanbul gibi heterojen şehirlerde yaşayan, hem kozmopolitleştirici hem de yerelleştirici edebi süreçlere aynı anda katkı sunabilen yazar

figürleri ya da kültürel failer de bu edebiyat ağının değişik konumları arasında mekik dokuyordu. Son olarak da Batı, özellikle de Fransız edebiyatının modern Osmanlı edebiyat(lar)ı ağının merkezî dolayımlayıcısı olduğu ortaya çıkıyordu. Modern Osmanlı edebiyatlarının yakınsama, kesişme ve çatışma anlarında Batı edebiyatı normları devreye giriyor, bu normların fi ile döküldüğü eserler model addediliyordu; yeni ilişkiler Batı edebiyat söylemini katederek teğelleniyordu.

Kritik için hazırladığımız dosya aracılığıyla edindiğimiz bu gözlemleri daha derinlemesine düşünmek, daha geniş kesimlere ulaştırmak amacıyla bu kitabı oluşturduk. *Kritik*'ten seçtiğimiz makalelerle, ilk defa bu kitaba dahil olan makaleleri birleştirerek modern Osmanlı edebiyat(lar)ının zenginliğini, çeşitliliğini ve çatışmalarını derli toplu bir şekilde verecek bir kitap hazırlamaya çalıştık.

Kitap, alandaki öncü rolüyle bizlere ilham veren Johann Strauss'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)" makalesiyle açılıyor. Strauss, değişik toplulukların birbirinden ayrı olarak düşünülen okuma yazma pratiklerini yan yana ele alarak yukarıda sözünü ettiğimiz edebiyat ağının ana hatlarını gösteren bir harita çiziyor. Kitapların meta, metin, fikir ve model olarak ne şekilde dolaşıma girdiklerinin etraflıca tartışıldığı makalede, bir yandan *Télémaque*, *Monte-Cristo*, *Genoveva* gibi Batı edebiyatı metinlerinin farklı dillerde ya da aynı dilde farklı harflerde tercüme olunarak modern Osmanlı edebiyatlarının oluşumuna nasıl katkıda bulunduğu gösterilirken, diğer yandan farklı dil ya da alfabe kullanan okuryazar topluluklarının birbiriyle edebi alışverişlerinin imkânları, şartları ve sınırları tartışılıyor. Bu bakımdan modern Osmanlı edebiyatlarının kozmopolitleşme süreci ve birbirine paralel oluşum süreçleri aynı anda gösterilmiş oluyor.

Fatih Altuğ, "19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yaban(cı)lık ve Din" başlıklı makalesinde dönemin edebiyatını imparatorluk edebiyatı olarak düşünmenin ne anlamlar ifade edebileceğini tartışmaya açıyor. Altuğ, imparatorluk edebiyatının çoğullatıcı ve çehelelerinden çok imparatorluğun maddi ve zihinsel dünyasındaki tahakküm ve şiddeti temsil eden/yansıtan yanlarına odaklanıyor. Şinasi, Münif Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi ve Mizancı Murat gibi yazarların metinlerinden yola çıkarak Batılı emperyal söylemin nasıl temellük edildiği, kolonyal ve ötekici bir tahayyülün Osmanlı toplumu ve edebiyatları bağlamında nasıl yeniden üretildiği metinlerin yakın okumasıyla okura sunuluyor.

Murat Cankara'nın "Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar" yazısı ise *Akabi Hikâyesi*, *Karnig*, *Gülünya* ve *Dikran*'in *Dehşetli Vefatleri*, *Bir Sefil Zev-*

ce romanlarını hem Ermeni milletinin iç dinamikleri hem de Arap harfli Türkçe romanlarla benzerliği ve karşılığı çerçevesinde konumlandırmaya çalışıyor. Böylelikle bir yandan Ermeni milletinin mezhepsel, siyasal, hukuki ve sınıfsal gerilimlerinin, öznelere özel hayatlarını kuşatmasının nasıl romansallaştırdığı tartışılırken; diğer yandan bu romanlarda ortaya çıkan dil standartlarının, toplumsal bağlamın ve kuşak dinamiklerinin Arap harfli Türkçe romanlarla benzerlikleri ve farklılıkları göz önüne seriliyor.

Türkçenin/Osmanlıcanın, gayrimüslim topluluklar tarafından temel yazı dili olarak benimsendiğinde bile başka harflerle yazılması yaygın norm iken, Johann Strauss'un kitaptaki ikinci makalesi "*Milletler ve Osmanlıca: Osmanlı Rumlarının Osmanlı Edebiyatına Katkısı* (19. ve 20. Yüzyıllar)"da Osmanlı Rumlarının Arap harfleriyle ürettiği metinler aracılığıyla Osmanlı yazı diline etkileri tartışılıyor. Baş tercümanlık kurumunun Yunan Bağımsızlık Savaşı'na kadar Rumların elinde olması, kendisini Osmanlıcada ustalıklı ifade edebilecek bir Rum entelektüelleri kuşağının yetişmesinde etkili olmuştu. Strauss, bu kuşağın, yaptığı tercüme, hazırladığı sözlükler, ortaya koyduğu araştırmalar ve antolojilerle Osmanlıcanın modern bilimsel, siyasal ve toplumsal terimleri ifade edebilecek şekilde genişlemesine, eski Yunan başta olmak üzere Batı modernliğinin temel kaynaklarının tanıtılmasına, tercüme ve telif edebi eserlerin verilmesine hizmet ettiğini örneklerle gösteriyor. Türkçenin sadeleşme süreci ile Rumların Osmanlı yazı diline katkıları görünürlüğünü yitirmiş olsa da, makalede değinilen yazarların yüzyılı aşkın bir süre boyunca Osmanlıcanın işlekliliğini artırmaya devam ettiğini anlıyoruz.

Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek'in "Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca Başyapıtı: *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* ya da 'İki Kelise Arasında Bînamaz' Olmak" makalesi, görünüşte Misailidis'in *Temaşa-i Dünya* romanına odaklansa da bu romanı bağlamsallaştırmak açısından 19. yüzyılda Karamanlı topluluğunun dinamiklerine ve bu dinamikleri anlamak için de *Temaşa-i Dünya*'dan izleklere ve söylemlere başvuruyor. Böylelikle Karamanlı topluluğunun diller, alfabeler ve dinler arasında biçimlenmiş tahayyül dünyasının, dönemin toplumsal ve kültürel bağlamını katederek *Temaşa-i Dünya*'da nasıl bir surete büründüğü ortaya konuyor.

Mehmet Fatih Uslu "19. Yüzyıl Osmanlısında Tarihsel Dram ve Kamusal Alan" makalesinde Bedros Turyan'ın *Sev Hoşer* ve Namık Kemal'in *Celaledin Harzemşah* tiyatro oyunlarına odaklanarak türsel seçimin modern Osmanlı toplumu ve edebiyatları açısından ne anlam ifade ettiğini çözümlüyor. Uslu, yeni kamusal alanın dinamikleri açısından düşünüldüğünde tarihsel dram türünün toplumun çatışma, müzakere, diyalog potansiyellerini ne şekilde açığa çıkardığını kavramayı amaçlıyor. Tarihsel dramın müzake-

re alanını daraltan, çatışmaları kuvvetlendiren türsel yapısının ele alınışı sayesinde modern Osmanlı edebiyatlarını anlamlandırma çabamızda metinlerin, izleklerin, çevirilerin dolaşımı kadar türlerin dinamiklerini de dikkate almamız gerektiği ortaya çıkıyor.

İlk Bulgarca roman olan Vasil Drumev'in *Neštastna familiya* (Mutsuz Aile) romanının da yayımlandığı *Bilgarski Knijitsi* (Bulgar Kitapları) dergisini, Hüseyin Mevsim "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları Dergisi* (1858-1862)" makalesinde inceliyor. İstanbul'da çıkan ve modern Bulgarca edebiyatın birçok önemli yazarına, eserine ve dergisine ev sahipliği yapan *Bulgar Kitapları* dergisini Mevsim, Bulgarca edebiyatın modernleşmesi sürecinde konumlandırıyor. Ana hatlarıyla Bulgar edebi modernleşmesini ve buna dair edebiyat tarihi yazıcılığını ortaya koyduktan sonra derginin ayrıntılı bir incelemesini sunuyor. İstanbul merkezli Bulgar Yazın Topluluğu'nun yayını olarak çıkan *Bulgar Kitapları*'nın, dil hakkında görüşleri, siyasal tavrı ve Patrikhane'ye karşı bağımsız Bulgar kilisesi fikrini desteklemesiyle modern Osmanlı edebiyatları ağının kozmopolitleşmekten çok ulusallaşan/yerelleşen veçhelerini içerdiğini görüyoruz.

Bulgar Kitapları'nın kapanmasından birkaç yıl sonra başlayacak süreçte, İstanbul bu sefer modern Farsça edebiyatın oluşumunda çok önemli rolü olan gelişmelere mekân olacaktı. Christophe Balaý'ın "Diasporadaki Fars Edebiyatı: İstanbul 1865-1895" makalesi, Mirza Habib İsfahani, Mirza Ağa Han Kirmani ve Zeynelabidin Meragai'nin edebi, kültürel ve siyasal kariyerlerine odaklanarak bu isimlerin modern Farsça edebiyata etkilerini tartışıyor. Bu yazarların da ilişkili olduğu ve yine İstanbul merkezli *Ahter* dergisinde yayımlanan makaleler, Meragai'nin *İbrahim Bey'in Seyahatnamesi* romanı, Balaý'ın Kirmani'ye atfettiği *Damgostaran* başlıklı tarihsel roman gibi metinlerle modern Farsça nesir dili biçimlenmeye başlıyor. Makale, aynı zamanda bu yazarların yeni bir muhalif aydın tipinin ilk örnekleri olduğunu iddia ediyor.

Olga Borovaya'nın "Yeniden Yazım Olarak Tefrika Roman: Ladino Edebiyatı Örneği" makalesi tarihsel odağını 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk otuz yılına kuruyor. Dört romandan yola çıkarak, teliften çok tercüme ve aktarma pratiğinin daha merkezi olduğu bir edebiyatın, kendisine özgü niteliklerini saptamaya çalışıyor. Yazıda, Ladino edebiyatının tefrika romanlar aracılığıyla girdiği aktarım sürecinin özgünlüğü ortaya çıkarken, aynı zamanda modern Osmanlıca edebiyatın çeviri pratikleriyle paralelliği de dikkat çekiyor. Yakın okumalarla, Borovaya, Ladino yazarlarının bir yandan kaynak metni kendi kültürel bağlamlarına nasıl temellük ettiğini, diğer yandan aynı sürecin kendini dışarıya açmanın mecrası olarak nasıl kullanılabildiğini gösteriyor. *Kamelyalı Kadın*, *Manon Lescaut* gibi romanla-

rın model ve kaynak metinler addedilmesi de Ladino edebiyatını diğer modern Osmanlı edebiyatlarına bağlayan bir başka nokta oluyor.

Ömer Faruk Yekdeş ve Servet Erdem'in "Bölücü Bir Edebiyat mı Bölünmüş Bir Edebiyat mı?: Geç Osmanlı Dönemi Kürt Edebiyat(lar)ı" makalesi de ağırlıklı olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine odaklanıyor. Roman gibi türlerde ilk örneklerin daha geç verildiği Kürtçe edebiyatta modern düzyazının oluşum koşullarını gazeteciliğin/dergiciliğin gelişimini merkeze alarak tartışan Yekdeş ve Erdem, hem Osmanlılığın hem de Kürtlüğün vurgulandığı "iki uçluluk"tan ya da "kararsızlık"tan Kürt milliyetçiliğine giden koşulların Kürtçe edebiyatı nasıl mümkün kıldığını gösteriyor. Bununla birlikte makale, *Mem û Zîn*'in 19. yüzyıl Kürt aydınları tarafından 19. yüzyıl metniymişçesine inşa edilmiş sürecine odaklanıyor. Bu sürecin devamında klasik Kürtçe şiiri keşfetmenin, bu şiire sahip çıkmanın gazetelerin temel sorumluluklarından addedilmesini takiben Kürtçe şiirin lirizminin kayboluşu ve siyasallaşması tartışılıyor. Metnin anlam kazanma ve anlam yaratma süreçlerine aynı hassasiyetle yaklaşan makale, Kürtçe edebiyatın parçalılığını, imparatorluk ve ulus-devlet dönemlerinde devletlerin siyasal tutumlarıyla Kürtlerin tutumları arasında oluşan dinamiğin içerisinde düşünmek gerektiği vurgusuyla tamamlanıyor.

Kitabın bundan sonraki makalelerinde, topluluklar düzleminde edebiyattan, modern Osmanlı edebiyatlarının sınırlarında hareket eden ve ulusal edebiyat perspektifi ile açıklanamayacak edebi figürlere odaklanıyoruz. Fırat Güllü ve Bülent Bilmez'in makaleleri Şemseddin Sami üzerine. Fırat Güllü'nün "*Gave*: Şemseddin Sami'den Osmanlı Tiyatrosu'nu Politikleştirme Yolunda Özgün Bir Girişim" makalesi, *Gave* oyununu çözümleyerek hem Fars hem de Kürt mitolojilerinde önemli bir işlevi olan *Gave/Kawa* figürünün hikâyesinin dönüştürülmesiyle metnin nasıl politikleştirildiğini gösteriyor. Böylelikle modern Osmanlı edebiyatının ve siyasal ortamının çağdaş gerilimlerinin temsili ve çözümü açısından mitolojik/tarihsel geçmişin de temellük edilerek dolaşıma sokulduğuna tanıklık ediyoruz. Bülent Bilmez'in "Şemseddin Sami Frashêri'nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk 'Biz'inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri" makalesi ise Sami'yi hem Arnavut milliyetçiliğinin hem de Türk milliyetçiliğinin öncüsü olarak gören söylemlerden yola çıkarak Sami'nin çoğul kimlikli, birden fazla "biz"le ilişki kurabilen, geçişkenliği yüksek edebi ve siyasal öznelliğini anlamlandırmaya çalışıyor. Sami'nin biri Arnavut milliyetçiliği, diğer ikisi Türk milliyetçiliğince önemsenen üç metnindeki otoktonluk ve köken mitlerini çözümlerken Bilmez, Osmanlı bağlamı ile Albanooloji ve Türkoloji tartışmalarını birlikte ele alan bir kavramsal çerçeve öneriyor.

İstanbul, Sami gibi çoğul kimlikli başka yazarlara da geniş imkânlar sunuyordu. Ancak İstanbul'un kozmopolit ve heterojen kültürel alanı aynı zamanda bir rekabet alanıydı. Ami Ayalon, "Hassun ve Şidyâk: 19. Yüzyılın Ortasında İstanbul'da Yazarlık ve Hayat Mücadelesi" makalesinde, Rızkullah Hassun ve Faris eş-Şidyâk'ın, Hristiyan kökenli ve Arapça yazan iki yazarın, İstanbul'da nasıl bir imkânlar alanına girdiğini, bu alanın içerisinde çıkarlarının nasıl çatıştığını ve çatışmanın sonuçlarını gösteriyor. İstanbul'a gelmeden önce Müslüman olan ve ilk Arapça roman olan *es-Sâk 'ale's-Sâk*'ın (1855) da yazarı olan Şidyâk, aynı zamanda ilk Arap harfli Türkçe roman olan Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ının (1872) basıldığı el-Cevaib Matbaası'nın da sahibiydi. Geoffrey Roper'ın "El-Cevaib Matbaası ve 19. Yüzyılda Arapça Yazmaların Basımı ve Aktarımı" makalesi ise Şidyâk'ın İstanbul'daki matbaasının Arapça edebiyata ve matbaacılığa katkılarını değerlendiriyor. Roper, romanıyla Arapça edebiyata çok önemli bir katkıda bulunan Şidyâk'ın matbaacılığıyla klasik Arapça eserlerin mümkün olduğunca sahih basımlarını gerçekleştirerek hem eserlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını hem de metinlerin matbaanın açtığı zihin dünyasına uygun yazı ve tasarım standartlarına kavuşmasını sağladığını gösteriyor.

Boğos Levon Zekiyan, "Bedros Turyan'ın Şiirinde Kişisel Trajedi ve Kültürel Arkaplan" makalesinde, Bedros Turyan'ın şiirsel gelişimini bu şiirin ortaya çıktığı kültürel, toplumsal, bireysel ve edebi bağlamın içerisinde anlamlandırmaya çalışıyor. Turyan'ın, 19. yüzyıl İstanbul'unda, Avrupa şiiri, Osmanlı kültürel, toplumsal ve cinsel karşılaşmalar alanı ve modern ve klasik Ermenice edebiyattan oluşan etkilenme ağını kişisel trajedisıyla harmanlayarak yenilikçi bir şiiri nasıl mümkün kıldığı gösteriliyor.

Kitabın son yazısı ise hemen hemen her yazıda yer alan çeviri izleğini merkeze alıyor. Ayşe Banu Karadağ, "Batı'nın Çevrilmesini 'Medeniyet' Odağıyla Yeniden Okumak: Tanzimat Dönemi/Sonrası Çeviriler ve 'Sakıncalı' Cesur Çevirmenler" makalesinde, modern Osmanlı edebiyatları ağının dolayımlayıcısı olarak karşımıza çıkan Batı'nın çeviri yoluyla temellük edilmesi sürecinde çeviribilim araştırmalarının bize nasıl imkânlar sunduğunu ve "medeniyet" kavramını odağına alan bir çeviribilim perspektifinin açabileceği ufukları tartışmaya açıyor.

Kitabı bütüncül olarak değerlendirdiğimizde, mevcut yazıların modern Osmanlı edebiyatları ağının içsel çeşitliliğine ve zenginliğine dair önemli ipuçları verdiğini düşünüyoruz. Yazılarda mevcut çeşitliliği ve zenginliği kavramsallaştırmak kadar, bu çeşitlilik ve zenginliği sunmak, görünmez kılınmış tecrübelerden günümüz kültürel ve edebi ortamını haberdar etmek gibi eğilimler de yaygın olarak görülüyor. Kitap, modern Osmanlı edebiyatlarını yeniden düşünmek sorumluluğu bakımından yalnızca bir adım

atıyor; bu adım, asıl anlamını başka adımları harekete geçirebildiğinde bulacak.

Önemli bir kısmı daha önce başka mecralarda yayımlanmış olan bu yazıları bu kitap için yeniden gözden geçirirken bazı müdahalelerde bulunduk. Birçoğu farklı gönderme ve kaynakça sistemleri kullanılarak hazırlanmış olan yazıları, ortak bir standardın sağlanması açısından MLA sistemine dönüştürdük. Bazı yazılar yapıları gereği buna çok müsait değildi, bu durumlarda ara formlar ortaya çıktı; ancak makalelerin kaynaklara yaptığı göndermelerin okunaklı olmasına, kaynağa ulaşabilmek için gerekli tüm bilgilerin kaynakçada yer almasına özen gösterdik. Orijinali farklı alfabelerle yazılmış birçok kaynaktan ve kavramdan söz edildiği için mümkün olduğunca Türkçede yerleşikleşmiş telaffuz ve yazım kurallarına göre alfabeleri dönüştürdük. Ancak yazarların tercihleri, kaynakların Türkçe tartışma ortamına yabancılığı nedeniyle bu durumun istisnaları da oluştu.

Kitabın beş yıla yayılan hazırlanma sürecinde birçok kişinin yardımını gördük. Bu kitaba katkıda bulunan yazar ve çevirmenlere; yazıların yayımlanmasına izin veren yayınevleri ve dergilere; Fransızca alıntılarının tercümesinde yardımcı olan Zeynep Oktay'a; kitabın ilk baskısına emeklerinden dolayı Emre Yalçın'a ve Erol Köroğlu'na, *Kritik* dergisinde dosyanın hazırlanmasına katkıda bulunan arkadaşlarımız Veysel Öztürk, Pelin Aslan, Gülşah Taşkın, Ayşe Öykü İş, Berat Açıl, Deniz Aktan Küçük, Çiğdem Kurt ve Ahmet Sait Akçay'a teşekkür ederiz. Tabii ki muhtemel hataların sorumluluğu bize aittir.